

ULUSLARARASI MİDYAT SEMPOZYUMU
(7-9 Ekim 2011)

INTERNATIONAL MIDYAT SYMPOSIUM
(7th-9th October 2011)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

T.C.
MİDYAT
KAYMAKLIĞI

Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sûfiler

The Sufistic Culture in Midyat and Around and Sufis From Midyat

İbrahim Baz*

Özet

Çalışmamızın konusu, Midyat ve çevresinde tasavvuf kültürü ve midyatlı sûfilerdir. Farklı din ve dillerin birlikte yaşadığı Midyat'ta tasavvuf birleştirici bir faktör olmuştur. Midyat ve çevresinde, Nakşibendî tarikatına bağlı Şeyh Muhammed Said Seydâ ve Haznevi kolları etkili olmuşlardır. Şeyh Seydâ'ya bağlı olarak hizmet yürüten Şeyh Fahreddin Amâsî, Şeyh Halil Serdefî, Molla Muhammed Beşir (Aksoy) ve Haznevi koluna bağlı Molla Selim Dağ tarafından yürütülen tasavvufî faaliyetler Midyat ve köylerinde halen etkili olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Midyat, Tasavvuf, Tarikat, Şeyh Seydâ, Şeyh Fahreddin, Şeyh Halil, Molla Beşir Aksoy, Molla Selim Dağ,

Abstract

Midyat is full of secrets of religious, ethnics and languages. There is a notable culturel heritage in Midyat. Our lecture is about sufi culture in Midyat and around it and sufi Müslims who have been existed in Midyat. Sufizm has been a unifying factor in Midyat. I want to mention four notable men of Naksh order in this region. They are Sheik Fahreddin Amâsî, Sheik Halil Serdefî, Molla Muhammed Beşir and Molla Tahir Dağ.

Key Words: Midyat, Sufizm, Orders, Sheik Seydâ, Sheik Fahreddin Amâsî, Sheik Halil Serdefî, Molla Muhammed Beşir and Molla Tahir Dağ.

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi

Giriş

Midyat ilçesi şehirler, dinler, diller ve kültürlerin kavşağı ve köprüsüdür. İçerisinde bulunduğu *farklılıklar havzasında*, farklı öteki saymadan yaşayan ve bunu bir *farkındalık fırsatı* gören bir şehir Midyat. Çalışmamızda, bu kültürün yaşamasına katkısı olduğunu düşündüğümüz tasavvuf kültürünün Midyat ve çevresindeki durumu ve Midyat'lı olan yahut sonradan yerleşerek artık Midyat'lı görülen bazı süfîlerin hayatları hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Çalışmamız kısmen bir saha çalışması olup zaman zaman görüşmeler¹ yapılarak sözlü kaynaklardan bilgi toplanmış yahut ziyaretlerde bulunularak bilgi ve belge toplanmıştır. Konuya geçmeden önce, Midyat'ın içerisinde bulunduğu havzada tasavvuf anlayışını ortaya koymak amacıyla Midyat ve çevresinde tasavvuf ve tarikatlar ile Güneydoğu'da tasavvufi hayatın temel özellikleri hakkında özet bir bilgi sunmak istiyoruz.

Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü

Güneydoğu ile ilgili Anadolu insanının zihninde çağrışım yapan kavramların başında “dindar” kelimesi gelmekteydi. Bu dindarlık yalnız medrese ve tekkelerle bir ağ gibi örülmüş müslüman yerleşim alanları için değil, aynı zamanda bölgede yaşayan Süryâniler ve Yezidiler başta olmak üzere yahudiler ve şemsiler için de geçerli idi. Bölgede halen yaşayan çok dilliliğin yanında çok dinliliğin ortaya koyduğu mozaik yapı ve bunların tarihî seyir içinde ortaya koydukları iletişim biçimleri ve farklılıklarla “birlikte yaşama” kültürü, modern dünyanın her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu bir toplumsal mutabakat modeli olarak ortada durmaktadır.

Türkiye'nin güneydoğusu başta olmak üzere Mezopotamya bölgesinde varlığını sürdürmüş olan beylikler ve aşiretler arasında, mollalarla birlikte şeyhlerin, özellikle son yüz elli yılda büyük bir etki ve nüfuzları vardır. Şeyhler temsil ettikleri misyon itibarıyla, halktan ve hatta aşiret ağası ve yöneticilerden görmüş oldukları saygı nedeniyle doğal bir arabuluğucu fonksiyonuna sahip olmuşlardır. Aşiretlerin çokluğu ve aralarındaki çekişmeler ile şeyhlerin değişik aşiretlerden müridlerinin bulunması da onların etkinliğini artırmıştır.

Bu bölgede genel olarak iki tarikat yayılma imkanı bulmuştur: Kâdirîlik ve Nakşibendîlik. Hülâğu'nun 1258 tarihinde Bağdat'ı istila etmesinden sonra kuzeye doğru kaçan Arap kökenli ve birçoğu seyyid olan aileler (Tan, 2011, s. 369-372) vasıtasıyla yürütülen Kâdirîlik uzun yüzyıllar varlığını sürdürürken, özellikle Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî(ö.1826)'den sonra Nakşibendîlik daha yaygın bir hale gelmiş hatta bazı Kâdirî icazetine sahip şeyhler, Nakşî icazeti de alarak bu usul üzerine faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Hilafet verilen talebeler vasıtasıyla illere, ilçelere ve hatta köylere kadar hiyerarşik bir yapılanma biçimine sahip olan tarikatların, bölgede yaygın şekilde ve büyük halk kitlelerince kabul görmesi tasavvufun kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığı gibi bölgenin dini ve sosyolojik yapısıyla da doğrudan ilgilidir. Bölge halkı dindardır ve din adamlığı fonksiyonunu icra eden molla ve şeyhlere karşı sonsuz saygılıdır. Ancak âşiret yapısının ve ağalık sisteminin, bu durumu kolaylaştıran bir sosyal yapı olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Özellikle imkanların çok kısıtlı olduğu zamanlarda daha kapalı bir sosyal yapının bulunduğu düşünüldüğünde, bazı âşiret

ağalarının kendi aşiretlerine bağlı kişilerin dini gereksinimlerinin yine aşiret içinde giderilebileceği yahut en azından aşiret yapısının ve varlığının idamesine zarar vermeyecek bir biçimde bu ihtiyacın temin edilmesini düşünmüş olabilecekleri ihtimal olarak durmaktadır.

Özellikle 19. Yüzyılın ortalarına doğru Mir'liklerin sona ermesi ve onların nüfuz alanındaki yerlere Osmanlı Devleti tarafından atanan valilere, bölge halkının çok yakın olmaması, esasen valilerin de bölgeyi çok iyi bilmemesi sorunların çözümünü noktasında bölgede yaşayan molla ve şeyhlere ilgiyi daha da artırmış ve belki bu dönemde yaşamış olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonra Nakşibendiliğin büyük bir hızla geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden olmuştur (Bruinessen, 2010, s.341; Tan, 2009, s. 54, 461).

Bu hususta şeyhlerin halk arasından çıkan kimseler olması, aşiretçilik yapmamaları ve daha önemlisi baskı yapan bütün otoritelere karşı doğal bir sığınak olması da etkili olmuştur denilebilir (Tan, 2009, s. 54). Bu noktada, insanların ihtiyaç duydukları maddi güven yanında, psikolojik güvenin sağlanabileceği en büyük müracaat yeri, şeyhler olarak görülmüştür .

Kuzey Irak'ta yaşayan neredeyse bütün büyük aşiretlerin içerisinde şeyhler veya aşiretin ağırlıklı olarak bağlı olduğu tarikatlar mevcuttur. Berzenci ve Talabânî ailesi Kâdirîdir (Bruinessen, 2010, s.328-330). Türkiye'de ise başta Hakkari'ye bağlı Nehri kasabasında yaşayan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin önde gelen halifelerinden Seyyid Tâhâ'nın ailesi Sâdât-ı Nehrî, Van Gölü havzasında etkili olan Arvâsî ailesi de önceleri Kâdirî tarikatına mensup idiler (Baz, 1996, s.28-32).

1341 (1925) tarih 677 sayılı kanunla tekkelerin kapatılması ve ardından bütün Anadolu'da yürütülen tâkibat ve tahkikat nedeniyle Güneydoğu'da yaşayan birçok şeyh Irak ve Suriye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bazı kaynaklar Suriye'nin Amud şehrinde 1930'lu yıllarda otuz civarında şeyhin yaşadığını kaydetmektedir (Bruinessen, 2010, s.377). Bölgeden göçenlerden Dırşevî ailesine mensup Muhammed Reşid ve Saîd Ramazan El-Bûtfî'nin babası Molla Ramazan gibi âlimlerden bir kısmı geri dönmezken (Özdirek, 2010, s. 708; Baz, 2011, s.351)

Midyat bölgesinde de etkili olan Cizreli Şeyh Muhammed Saîd Seydâ (ö.1968) geri dönenler arasında en önemli şahıslardan biridir.

Mardin ve civarında geride bıraktığımız yüzyılda en etkili olan âlimlerden biri kuşkusuz Cizreli Şeyh Sâid Seydâ'dır. Tasavvufî bağlamda bugün konumuzu oluşturan Midyat ve çevresinde varlığını sürdürmüş ve halen sürdürmekte olan iki Nakşibendî kolu gözükmektedir. Bunlardan biri Şeyh Seydâ'dan gelen kol, diğeri ise aslen İdil'li olan ancak sonradan Suriye-Türkiye sınırındaki Hazne'ye yerleşmiş olan Nakşî- Haznevî koludur.

Mevlânâ Hâlid ile başlayan, Şeyh Seydâ başta olmak üzere, Midyatlı Şeyh Fahreddin gibi âlimlerle devam eden ve bölgenin bu anlamda genel karakteristiği olan ilim-irfan birlik ve bütünlüğü, 17. Yüzyıl'da İstanbul'da yaşanan Kadızâdeliler olayına benzer bir zıtlaşmanın bölgede yaşanmamasını sağlamıştır.

Güneydoğu'da Tasavvufî Hayatın Temel Özellikleri

Midyat özeline geçmeden önce Güneydoğu'daki tasavvufî hayata ve tarikatlara genel bir bakış açısı ortaya koyması ve ayırdedici temel özellikleri yansıtması amacıyla bazı tespit ve gözlemleri maddeler halinde vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî(ö.1826)'nin Nakşibendiliği yaymaya başladığı 1811 tarihine kadar bölgede büyük oranda Kâdirîlik yaygın halde görülmektedir.

Kâdirîlik bölgeye Bağdat ve civarından göçen seyyid nesepli Arap kökenli kabile ve aşiretler tarafınca getirilmiş ve temsil edilmiştir. Becirmanlar, Arvasiler (Baz, 1996, s.28-32; Arvas, trs, s. 17-35) ve Erzen ailesi (Erzen, 2007, s. 10) bunlardandır. Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerin islamlaşmasında bu seyyid ailelerinin katkısı büyüktür.

Bölgedeki bütün tasavvufî ekollerde medrese ile tekke kültürü içiçedir. Hatta zahiri ilimlere verilen değer daha önde gelmektedir. Halen devam eden bu durum, Zülcenâheyn lakablı Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonra yaygın hale gelmiştir denilebilir.

Bölgedeki köy camileri dahil hemen her caminin aynı zamanda bir medrese fonksiyonu icra etmiş olması nedeniyle, mürid olanların medrese bilgisi anlamında yüksek oranda bir tahsile sahip oldukları söylenebilir.

Bölgede bulunan hemen bütün büyük aşiretlerin ya kendi içerisinde bir şeyh yetişmiş, yahut o aşiretin nüfûz alanı içerisinde aynı zamanda molla olan bir şeyhin hizmet yürütmesine imkan sağlanmıştır.

Bölgede görev yapan şeyhlerin en temel özelliklerinden biri arabulucu olmalarıdır. Bunun nedeni bölgede çok sayıda aşiret bulunması ve bunların kendi içinde ve birbirleri arasında sıklıkla sorunların ve hatta kan davalarının yaşanmış olmasıdır.

Bölgedeki tasavvufî hayatın daha yaygın hale gelmesi ve şeyhlerin nüfûzunun artması, son yüz elli yılda daha fazla artmıştır. Bu durumun gerçekleşmesinde beylikler döneminin bitmesi ve ağaların etkisinin kısmen de olsa azalması neticesinde ortaya çıkan otorite boşluğunun, saygın şahsiyetler tarafından doldurulmuş olması güçlü bir sosyolojik vakia olarak görülebilir.

Bölgede irşad hizmeti yürüten şeyhlerin çoğunun özellikle uçaylarda (Recep, Şaban, Ramazan) olmak üzere, uzun süreli irşad hizmeti yürütmek için şehirleri ve köyleri dolaşmaları bir kültür halinde yaygındır.

Bölgede hizmet yürüten şeyhlerin çoğunluğu aynı zamanda müderris olduklarından, dolaştıkları yerlerde camisi olmayan köylere cami yaptırmışlar ve talebelerinden imam ve müderrisler atamışlardır. Böylece nüfûz alanlarını genişletmişleridir.

Şeyhlere karşı gösterilen saygı dıştan değil içten gelen sevgiye dayalı bir saygıdır.

Postnişinlik çok büyük oranda, babadan oğula geçerek devam etmiştir.

Bölgede yaşayan mollalar ve şeyhler, toplumsal bütünlüğün sağlanması ve korunmasını tolera eden, sigorta vazifesi görmektedirler.

Bölgedeki şeyhler çok kültürlülüğün korunmasında, ötekileştirmeden birlikte yaşama konusunda da büyük katkılar sağlamışlardır. Mardin bölgesinin en etkili şeyhlerinden olan Şeyh Hamid'in Gercüş'e bağlı Aynkef'te yaşamış olan torunu Şeyh Fetullah'ın 1915 yılında yaşanan kargaşa döneminde Midyat ve çevresindeki Süryaniler'in canlarını ve mallarını korumak için devreye girmesi ve onlara dokunmanın haram olduğunu ifade eden bir fetva yayınlamak (Tan, 2011, s. 364) aldığı inisiyatif nedeniyle, halen zaman zaman Avrupadan özel olarak gelen Süryaniler tarafından Şeyh Fetullah'ın ailesi ve kabri ziyaret edilmektedir.¹

Bölgede yaşayan âlim ve şeyhlerin sıklıkla uyguladıkları hususlardan biri de kabiliyetli gördükleri talebelerine kızlarını ya da akrabalarından birini vererek taltif etmek yahut onlardan kız alarak ilişkilerini güçlendirmektir. Örneğin Molla Muhammed Beşir, Şeyh Fahreddin'in damadı, Şeyh Seydâ'nın küçük oğlu Abdullah Veli Seydâ, Şeyh Halil Serdefî'nin damadadır.

Midyat ve Çevresinde Etkili Olan Tarikatlar

Midyat, uzun yıllar ağırlıklı olarak Süryanilerin yerleşim alanlarından biri olarak dikkat çekmiştir. Midyat'ın başta Estel bölgesi olmak üzere bazı köylerinde ise müslümanların varlığını görmekteyiz. Midyat ve çevresinde etkili olan tarikatlar yahut şeyh aileleri Hâmidîler,² Eydo (Kayaüstü) Şeyhleri,³ Keferzota(Kayalar) Şeyhleri,⁴ Cizreli Şeyh Muhammed Saîd Seydâ ve Haznevî şeyhleridir (Tan, 2011, s. 361).

Biz çalışmamızda bunlardan Şeyh Seydâ ve Şeyh Ahmed Haznevî'nin ve onların halifeleriyle günümüze kadar devam eden ve her ikisi de Nakşî-Hâlidî olan iki kolu ele almaya çalıştık. Zira diğer şeyhlerin etkileri bu iki kola nazaran daha azdır.

Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî ve Seydâî Kolu (ö.1968)

¹ Şeyh Fetullah'ın ziyareti 1990'lı yıllara kadar düzenli şekilde devam etmiştir. Ardından bir süre ara verilmiştir. 2008 yılından itibaren Midyat çevresindeki süryaniler tarafınca başlatılan ziyaretler halen bayramlarda devam etmektedir. 2010 yılında Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre, İspanya ve Avusturya'dan gelen ve bölgedeki Süryani din adamlarının da aralarında bulunduğu yaklaşık 50 kişilik gurub Şeyh Fethullah Hamidî'nin torunu Şeyh Sabahattin Hamidi tarafından karşılanmıştır. Midyat'taki Mihellemi Dinler ve Diller Arası Diyalog Derneği'nin katkılarıyla gerçekleştirilen ziyarette, Süryaniler bayramlaşmanın ardından Şeyh Fetullah Hamidî'nin kabrine giderek süryanice dualar okumuşlardır.

² Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin son halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî'nin halifesi olan Şeyh Hâmid, Siirt Ulu Camii İmamı Molla Abdullah'ın oğludur. 1802 yılında Siirt'te doğmuştur. Babası İbrahim Hakkı Hazretlerinin talebesidir. Hâlid-i Cezerî'den hilâfet aldıktan sonra birkaç köy dolaşmış sonunda Mardin'e yerleşmiş, hizmetlerini oradan yürütmüş ve orada vefat etmiştir. 1947'de vefat eden Şeyh Fetullah Hâmidî, Şeyh Hâmid'in oğlu Şeyh İbrahim'in oğludur. Şeyh Hâmid, "Şâh-ı Mardin" lakabıyla anılmış ve meşhur olmuştur. Bkz. İbrahim Coşkun, 2008, s.391-403. Tan, 2011, s. 363-365.

³ Eydo Mardin-Ömerliye bağlı ve Ömerli ile Savur arasında bulunan bir köydür. Bugünkü ismi Kayaüstü olan köy Ömerli'ye 7 km. uzaklıktadır. Sürgüncü aşiretinin sınırları içerisinde bulunan tek Müslüman köydür. İlk Şeyh olan Şeyh Ramazan'ın Hakkârî'den geldiği rivayet edilmektedir. Kâdiri ve Rifâî tarikatından olan Şeyh Ramazandan sonra oğlu Şeyh Nûri, ondan sonra da özellikle Diyarbakır'da çok meşhur olan Şeyh Zeynelabidin şeyhlik vazifesini yürütmüştür. Şeyh Zeynelabidin bilâhère İstanbul'a gitmiştir. Şu an çocukları İstanbul'dadır. Bkz. Tan, 2011, s. 363.

⁴ Keferzota köyünün bugünkü ismi Kayalar olmuştur. Midyat'a 12 km. uzaklıktadır. Köyedeki Şeyhlerin Irak'ta geldikleri, ilk gelen kişinin Şeyh Hüseyin olduğu kabul edilmektedir. Oğullarından Muhammed Keferzota (Kayalar)'da, Osman Aynka'f da yerleşmişlerdir. Aile şeceresi için bkz. Tan, 2011, s. 369.

ders okudu. Ardından Güneydoğunun en önde gelen şeyhlerinden biri olan Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin talebesi ve halifesi şeyh Abdülkadir'den ders aldı ve onun sohbetlerine devam etti. I. Dünya savaşı yıllarında şeyh Abdülkadir'in vefat etmesi üzerine Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin oğlu ve halifesi Şeyh Muhammed Ziyaeddin Nurşini'nin sohbetlerine devam etti (Said Nursi, 2006, s. 48).

Bu durum Hazne'den Nurşin'e gelgitlerle yaklaşık onbeş yıl kadar devam etti. Sonunda Hazne ve çevresinde görev yapmak üzere halife olarak görevlendirildi.

Şeyh Ahmed Haznevî, Hazne yakınlarındaki Tel Maruf beldesine yerleşmiş ve hem müderrislik hem de tasavvufî hizmetler yürütmeye başlamıştır. Bu sırada Fransızların işgalinde bulunan bölgede halkın saygısını gören bir âlim potansiyel bir tehlike olarak görülmüş ve sürekli olarak köyler arasında sürgünler yaşamıştır. İşgalin bitmesi neticesinde 1950 yılından vefat edene kadar ilim ve irşad hizmetleri yürütmüş, yüzlerce talebe ve kâmil halifeler yetiştirmiştir.

Vefatından sonra oğlu Masum postnişin olarak görev yapmaya başlamıştır. Şeyh Masum bölge aşiretleri arasında saygın bir yer edinmiş arabulucu olarak tanınmıştır. Köy köy dolaşarak halkın ihtiyacına göre tebliğ vazifesi yürüttü. 1958 yılında kardeşi Şeyh Alaaddin postnişin oldu. 1969 yılında Şeyh Alaaddin'in vefatı üzerine kardeşi Şeyh İzzeddin postnişin oldu. Şeyh İzzeddin, Midyat'ın 18 km güneyinde bulunan Sivrice (Dallin) köyünde yaşayan Acar ailesinin damadıdır. 31 Temmuz 1992 yılında Şeyh İzzeddin vefat edince ve yerine Şeyh Muhammed geçmiştir. Şeyh Muhammed gençlik yıllarında zaman zaman Midyat'a gelerek Molla Zübeyir'den ders okumuştur. Bu dönemde Tel Maruf beldesi Suriye, Mısır, Kuveyt, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve hatta Sudan gibi Afrika ülkelerinden bir çok âlim ve araştırmacının uğradığı bir ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Tel Maruftaki medrese yüzlerce talebenin yetiştiği özellikle fıkıh alanında uzmanlaştığı bir ilim merkezidir. Devrin büyük âlimlerinden Vehbe Zuhayli Tel Maruf'a uğrayan âlimlerden biridir.

Midyat bölgesinde etkili olan iki tasavvufî koldan biri olan Haznevîlerin merkez tekkesi Suriye'de *Tel İrfân*'da bulunmaktadır. Son dönem meşâyından Şeyh İzzeddin'in oğlu Şeyh Muhammed 2005 yılı Ramazan ayında vefat ettikten sonra tasavvuf tarihinde bir çok örnekleri görüldüğü gibi, Haznevî merkez tekkesinde de pîrin kim olduğuna dair ihtilaf çıkmıştır. Bunun üzerine merkez tekke olarak görev yapmakta olan *Tel Maruf* köyünde Şeyh İzzeddin'in oğlu Abdullah, meşihat görevini yürütmeye başlamış, 2007 yılında gerçekleşen bu ayrılık tarihinden itibaren Şeyh Muhammed'in oğlu Şeyh Muhammed Muta *Tel İrfân* adında bir köy ve bir tekke kurarak burada meşihat görevi yürütmeye başlamıştır.

Şeyh Ahmed Haznevî'ye nispetle Haznevî kolu olafak isimlendirilen Nakşî-Hâlidî kol, bölgede olduğu kadar Suriye'nin bir çok şehrinde de etkili olmaktadır. Türkiye'de ise Konya, Afyon, İskenderun, İstanbul, Gaziantep hatta İzmir başta olmak üzere bir çok il ve ilçede Kur'an kursları ve medrese kurarak tedrisata devam ederken aynı zamanda irşad hizmetleri yürütmektedir.⁵ Ayrıca Almanya'da da bir

⁵ Ahmed Haznevî'nin Şeyh Muhammed Ziyaeddin Nurşini'den hilafet almış olması itibarıyla ailenin ve tekkenin Türkiye'deki âlimlerle irtibatı güçlü şekilde devam etmektedir. Hazırlamakta olduğumuz "Güneydoğu Tasavvuf Atlası" isimli bir çalışma için 12 Temmuz 2011 tarihinde Salı günü ziyaretine gittiğimiz Bitlis'in Koyunlu (Ohin)

medrese açılmış buradan yürütülen hizmetler neticesinde müslüman olan Almanlar olmuştur. Merkez tekkenin bulunduğu *Tel İrfân* köyünde bulunan medresede halen beşyüze yakın talebe ders görmektedir.

Ahmed Haznevî'ye nispet edilen Nakşiliğin Haznevî kolunun Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den bugüne kadarki silsilesi şu şekildedir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî

Seyyid Taha

Sıbgatullah Arvâsi

Abdurrahman Tağî

Şeyh Fetullah Verkânesi⁶

Şeyh Muhammed Ziyaeddin-i Nurşini⁷

Şeyh Ahmed-i Haznevî (ö.1950)

Şeyh Muhammed Masum-i Haznevî (ö.1958)

Şeyh Alaaddin Haznevî(ö.1969)

Şeyh İzzeddin-i Haznevî(ö.1992)

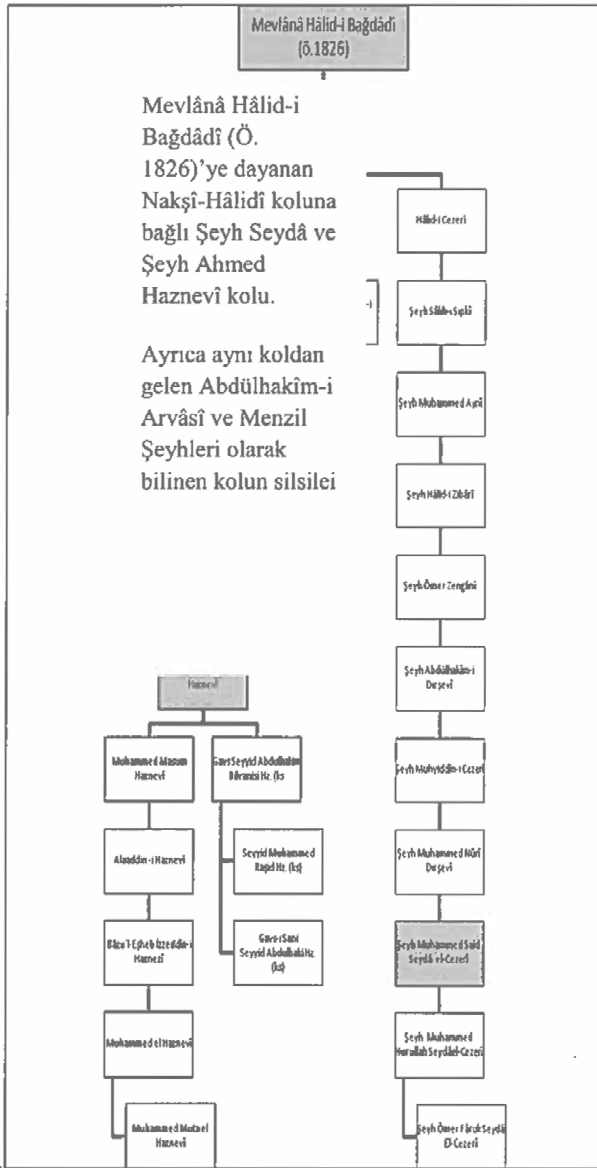
Şeyh Muhammed-i Haznevî (ö. 2005)

Şeyh Muhammed Muta el-Haznevî

köyünde yaşayan Şeyh Asım, o gün vefat etti. Van bölgesindeki araştırmalarımızı tamamlayıp Gütroyak (Nurşin)'ta bulunan Şeyh Nureddin Efendi'yi 21 Temmuz Perşembe ziyarete gittiğimizde bölgede hizmet yürüten Aydınlar (Tillo)'dan Molla Burhâneddîn, Erciş'ten Şeyh Hasan başta olmak üzere bir çok âlim Şeyh Nureddin Efendi'nin yanına gelerek hep birlikte Koyunlu (Ohin) köyüne taziyye gitmek için öğleden sonra toplanacaklardı. Bunların arasında Haznevîlerden taziyyec gelenlerde vardı. Molla Selim'i 9 Eylül 2011 tarihli ziyaretimizde, Şeyh Muta'nın isteği ile onun adına kendisinin taziyye gittiğini ifade etmiştir.

⁶ Şeyh Fetullah Verkânesi, 12 Temmuz 2011 tarihinde Bitlis'e bağlı bölgenin en büyük ilim ve irfan merkezlerinden biri olan Koyunlu (Ohin) de 95 yaşında vefat eden Şeyh Asım Efendinin dedesidir. Şeyh Asım Efendinin Babası Şeyh Alaaddîn Efendidir.

⁷ Şeyh Andurrahman-i Tâğî'nin oğludur. Babası vefat ettiğinde henüz sülukunu tamamlamamış olduğu için Şeyh Fetullah Verkânesi'nin yanında manevi eğitimini tamamlamıştır.

Midyat ve Çevresinde Etkili Olan Sûfiler

Tasavvufî hayatın Midyat ve çevresinde idamesini sağlayan dört zatın hayatı hakkında özet bilgiler sunmayı tercih ettik. Bunlardan üçü, Şeyh Muhammed Saîd Seydâ'nın yolunu takip eden Şeyh Fahreddin, Şeyh Halil Aksoy ve Molla Muhammed Beşir Aksoy'dur. Dördüncüsü ise Haznevî yolunu sürdüren Molla Selim Dağ'dır.

Şeyh Fahreddin Arnâsi (Yıldız) (1910-1972)

Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî'nin ilmî yetkinliğini takdir ettiği en önde gelen halifelerinden biridir. Fahreddin Arnâsi, 1910 yılında Midyata bağlı Arnas (Bağlarbaşı) köyünde doğdu (Ünalın, 2008, s. 501-520). Seyyid nesep olan Şeyh Fahreddin, âlimleri ile meşhur bir aileye mensuptur. İlk eğitimini aile ortamında almıştır. Babası Molla Abdullah'ı küçük yaşta kaybetmiştir. Altı yaşında Kur'an eğitimine başlayan Şeyh Fahreddin, 14 yaşında medrese tahsilini tamamlamak üzere Batman'a gitmiştir. Tahsilini bölgenin büyük üstadlarından kabul edilen aynı zamanda tasavvufî yönü de bulunan Silvanlı Molla Hüseyin Küçük'ün talebesi olan ve Beşiri'nin *Tilmiz* köyünde müderrislik yapan Molla Hasan Tilmizi'nin yanında tamamlamış ve ondan icazet aldı. Bu tarihten itibaren *Bileydir* ve *Basork* köylerinde imamlık ve müderrislik yapmaya başladı. Basork köyünde Osman Ağanın desteğiyle yapılan medresede uzun yıllar müderrislik yaptıktan sonra Batman Ulu Camii imamlığına atandı. Yaptığı etkili vaazlarla bölge halkının teveccühünü kazanan Şeyh Fahreddin, bu sıralarda manevî açlık hisseder ve Cizreli Şeyh Seydâ'nın yanına giderek 40 yaşlarında ona intisab eder. Seyr-i sülûkunu tamamladıktan sonra 1955 yılında kendisine halifelikle birlikte ilmi icazet de verildi (Şeyh Seydâ, 2008, s. 56). Aynı dönemde Diyarbakır İmam Hatip Lisesi'ni dışarıdan tamamladı.

Şeyh Fahreddin yürütmekte olduğu irşad faaliyetlerini daha rahat yapabilmek için emekliye ayrılır ve şehrin eşrâfından Hacı Şirin tarafından adını taşıyan "Hacı Şirin Camii"nde görev yapmaya başlar. İrşad hizmeti yanında caminin yanında bulunan ve masrafları ağırlıklı olarak Hacı Şirin ve bazı eşrâf tarafından karşılanan medresede müderrislik yapmaya da devam eder. Şeyh Fahreddin, ilim ve irşad faaliyetlerini Batman'da yürütmüş olması itibariyle de bölgede "*Şeyh Fahreddin-i Batmânî*" olarak şöhret olur. Yazdığı fetvaların sonunda "*El-Miskin Fahrüddin*" mahlasını kullanır.

Şeyh Fahreddin, 190 cm. civarında uzun boylu, mütebessim, vakuur ve yakın çevresinin ifadesiyle "*sahabe gibi adam*" dı. Güçlü bir zekası, fasih bir konuşması, tatlı bir Kur'an tilâveti vardı. Özel ders almamasına rağmen çok güzel hattı vardı.

Şeyh Fahreddin, Bediuzzaman Saîd Nursî'nin eserlerini hayranlıkla okumuş ve ona mektup yazarak talebeliğe kabulünü dilemiş ve bunun üzerine hakkında dua edilen cevabî bir mektup almıştır. Şeyhi olan Şeyh Seydâ'ya karşı saygı ve hürmeti çok büyüktü. Onun emriyle Pervari yaylalarındaki Göçerlerle Davudî aşiretini barıştırmaya gitmiş görüşme neticesinde uzun yıllardır devam eden huzursuzluklar sona ermiştir.

Şeyh Fahreddin, 62 yaşında iken 1 Şubat 1972 yılında vefat etti ve annesinin de medfun bulunduğu Batman yakınlarındaki Korik köyüne defnedildi.

Çok yönlü bir âlim olan Şeyh Fahreddin, özellikle fıkıh ilminde otorite kabul edilmiştir. Şeyh Seydâ onun için "*Eğer fetvâyı Şeyh Fahreddin verdiyse kaynağına bakmanız gerekmez*" diyerek onun ilmîne güvenini ortaya koymuştur. Yüzlerce talebe yetiştiren Şeyh Fahreddin, şeyhinin isteği üzerine kendi çocuklarına da özel ders vermiştir. Hatta kendisinden sonra postnişîn olan Şeyh Nurullah Seydâ ve halen bu hizmeti yürüten Şeyh Ömer Faruk Seydâ ile Şeyh Bâki Seydâ ilmî icazetini ondan almıştır. Ayrıca Prof. Dr. Kerim Ünalın, Prof. Dr. Halil Çiçek, Prof. Dr.

Abdülaziz Beki ve Nusrettin Bolelli başta olmak çok sayıda akademisyenin, il müftüsünün, imamın hocasıdır. Midyatlı, damadı Molla Muhammed Beşir Aksoy ile Molla Şefik Aksoy da talebeleri arasında yer almaktadır.

Velud bir yazar olan Şeyh Fahreddin'in başlıca eserleri şunlardır.

1. Cuma Günü ve Cuma Namazı.
2. Keşfü'l-Ğıta Haşiyetu İmtihani'l-Ezkiya.
3. Durretu's-Sadef fi Beyani Asnafi'l-Harf.
4. Et-Tarsif fi İlmi't-Tasrif.
5. El-İstinare fi İlmi'l-İstiare.
6. İśâğüci fi'l-Mantık.
7. Risaletu'l-vad'.
8. El-İ'tisam Haşiyetu Şerhi'l-İsam Ale'l-Ferideti fi'l-Beyan.
9. Miftahu'l-Cenne fi Ezkari'l-Kitabi ve's-Sunne.
10. Zu'l-Fikaru'l-Hayderi fi'd-difai Ani's-Şeyh Seyda el-Cezeri.
11. El-Kavlu's-Sedid fi Beyani Hukmi's-Saydi Bi'l-Bundukati'l- Mutte hazeti Mine'l-Hadid (www.seyhfareddin.com)

Şeyh Halil Serdefi (Aksoy)⁸ (1916-2002)

Şeyh Seydâ'nın önde gelen halifelerinden biri olan Şeyh Halil Serdefi (Aksoy), aynı zamanda şeyhinden ilmi icazet almış âlim bir zat idi. 1916 yılında Batman'a bağlı Bilahşe köyünde dünyaya gelen Şeyh Halil aslen Becirman köyündendir ki bu köy bütün bölgenin tanıdığı seyyidler diyarıdır. Bölgedeki bir çok seyyid aile gibi Becirman seyyidleri de 1258 tarihinde Bağdat'ın istilâ edilmesini takip eden yıllarda Anadolu gelmiştir. Anadolu'ya ilk gelen ve Becirman⁹ köyüne yerleşen kişi dedeleri Seyyid Bilal olarak bilinmektedir.

Şeyh Halil Serdefi, ilk tahsilini babası Şeyh İbrahim'in yanında almıştır. Şeyh İbrahim Şeyh Ahmed Haznevînin hocalarından biridir. Babası vefat ettikten sonra Şeyh Halil Serdef köyünde on sekiz yaşında iken imamlık yapmaya başladı. Bu dönemde Serdef¹⁰ köyüne ziyarete gelen Seyh Seydâ, Şeyh Halil'i tanıyıp onun Şeyh İbrahim'in oğlu olduğunu öğrenince onun daha iyi yetişmesi için Cizre'ye gelerek kendi medresesinde tahsilini tamamlamasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine evli olmasına rağmen Şeyh Halil, Cizre'ye gitmiş ve Medrese'nin müderrislerinden eski Cizre müftüsü Molla Mahmud Bilge, Molla Abdullah Fırfeli ve Molla

⁸ Şeyh Halil hakkındaki bilgiler, 9 Eylül 2011 tarihinde ziyaret ettiğimiz oğlu Molla Muhammed Beşir Aksoy Hocafendi'den dinleyerek kayıt altına alınmıştır.

⁹ Becirman, Kürtçe "Vergisiz" anlamına gelmektedir. Bu isim, köyün meskunu olan seyyidlere hürmeten vergi alınmaması nedeniyle verilmiştir. Köyün adı 1980'li yıllarda "Vergili" olarak değiştirilmiştir. Köy şimdi Gerçüş'a bağlı olup ilçeye 22.8 km uzaklıkta olup, 191 nüfusu bulunmaktadır.

¹⁰ Köy Mardin ili Dargeçit (Kerboran) ilçesini bağlıdır ve bugünkü ismi Altıyol olarak değişmiştir. İlçe Merkezine 10 km. uzaklıktadır.

Süleyman'da tahsiline devam etmiş ve son dersleri Şeyh Seydâ'dan okuyarak kendisinden ilmi icazet almış ve tekrar Serdef köyüne dönmüştür.

1953 tarihinde kendisine tasavvufi hilâfet verilmiş ve hocası tarafından yine Dargeçit'e bağlı şimdiki ismi Sümer olan Deyvan köyüne ilim ve irşad hizmetlerini yürütmek üzere görevlendirilmiştir. İlmî ve ahlakî ile örnek olan, yaptığı vaazlarla bölgede büyük saygı gören Şeyh Halil, Şeyh Seydâ'nın halifesi olması itibarıyla başta Garzan, Botan ve Serhad bölgelerinde aşiretler arası yaşanan sorunlardan, kırgınlık ve küskünlüklere kadar her problemin çözümü noktasında, üzerinde ittifak edilen bir âlim olarak kabul görmüştür. Eli bol, gönlü geniştir. Tor¹¹ diye isimlendirilen yaşadığı bölgede sofrasına oturmeyen insan azdı. Midyat'ta bulunan kiliselerin papazları başta olmak üzere bazı Süryanîler, çeşitli zamanlarda onun ziyaretine gelmiş, vefatında taziyesine katılmışlardı. Şeyh Halil eser yazmamış, fakat âlim ve âbid insan yetiştirmeyi eser yazmak şeklinde değerlendirmiştir. Molla Muhammed Becirmânî (Molla Mizgin), Şeyh Reşid Mivele, Ağırlı Şeyh Muhammed onun önde gelen talebelerindedir.

Güneydoğuda yaşamış ve yaşayan bütün âlimlerin Said Nursî'ye karşı büyük bir hürmetleri vardır. 23 Mart 1960'da vefat eden Said Nursî, vefatından bir süre önce Urfâ'ya gelmişti. Bunu duyan Şeyh Seydâ, onunla görüşebilmek için 70 yaşında olmasına rağmen talebe ve müridanından oluşan kalabalık bir grupla Cizre yakınlarındaki Serdahl (Bağlarbaşı) köyündeki tekkesinden yola çıktı. Müridlerinden olan Cizre Alay komutanının aracılığıyla giderken oğlu Ömer Faruk ve Muhammed Baki'yi yanına almıştı. Tekkeye ait kamyonette ise oğlu Şeyh Muhammed Nurullah, talebesi Seyyid Ali Fındıkî'nin oğlu Abdurrahman Erzen ve diğer müridân vardı (Seyh Seydâ, 2008, s. 116-117). Midyat'a geldiğinde Said Nursî'nin vefatını öğrenince üzülmüş ve Midyat'ta sevenleriyle Said Nursî için giyabî cenaze namazı kıldırmıştır. Müteakiben halifesi Şeyh Halil'in evine gitmiştir. Orada bulunduğu süre içerisinde Cuma namazını Şeyh Halil'in kıldırmasını istemiştir. Şeyh Halil de şeyhi gibi Said Nursî'yi çok sever zaman zaman eserlerini okurdu.

Şeyh Halil üç evlilik yapmış, ilk eşinden İbrahim adında bir oğlu, ikinci eşinden Molla Muhammed Beşir ve Molla Şefik ve dört kızı, üçüncü eşinden ise dört oğlu ve altı kızı olmuştur.

Şeyh Halil çok sevdiği şehyinin küçük oğlu Abdullah Veli Seydâ'ya kızını vererek şeyhi ile hısımlık bağı kurmuştur (Seyh Seydâ, 2008, s. 52).

Şeyh Halil, 8 Şubat 2002 tarihinde vefat etti ve Sümer (Deyvan) köyüne defnedildi. Cenaze namazına katılmak için gelenlerin çokluğu nedeniyle çevredeki bir çok ilçede dükkanlar o gün kapanmış ve cenaze namazı çok büyük bir kalabalıkla kılınmıştır.

Molla Muhammed Beşir Aksoy (1951-)

Şeyh Halil Serdefî (Aksoy)'un oğlu olan Molla Muhammed Beşir Aksoy, 1951 yılında dünyaya gelmiştir. İlk dini tahsilini babasının yanında almıştır. Ancak bizzat

¹¹ Tor; Midyat, Dargeçit, İdil, Gercüş ve Nusaybin'in köylerini kapsayan bölgeye verilen isimdir. Bu bölgede yaşayan halka Torî denilir. Tor bölgesine aynı zamanda Turabidin de denilmektedir.

babasından ziyade, medresede ders alan ve kendilerine faki denilen babasının tecrübeli talebelerinden okumuştur. Çünkü babası bir yandan ders verirken, diğer yandan bölgede gördüğü saygı ve hürmetin gereği, yerine getirmesi gereken sosyal sorumluluklarıyla ilgilenmekteydi.

Molla Muhammed Beşir, Molla Abdullah Fırfelî, Molla Sa'dullah Baseskî, Molla Süleyman Hoserî gibi bölgenin tanınmış âlimlerinden ders almış, ancak ders ikmâlini Şeyh Fahreddin'in yanında tamamlamıştır. 18 yaşına denk gelen medrese tahsilini tamamladığı 1969 yılında, icazet aldığı gün, hocasına damat olmuştur.

Askerliği yaptıktan sonra 1970 yılında resmi imamlık yapmaya başlamış, vazifelerini Akalın köyünde ve Estel Ulu Camii'nde yürütmüştür. Ardından büyük gayretle kendi adıyla anılan camii ve Kur'an kursunu yaptırarak ders vermeye başlamıştır. Yıllardır süren tedris halkasında yüze yakın talebe icazet almıştır. Halen ders vermeye devam etmektedir.

Molla Muhammed Beşir, müderrisliğe devam ederken babasının Şeyhi Şeyh Seydâ'nın oğlu Şeyh Ömer Faruk el-Cezerî'den (Şeyh Seydâ, 2008, s. 68-70) tasavvufi icazet almış ilim yanında irşad hizmetlerini de yürütmektedir. Kesin ve net bir ayırım olmaksızın, Haznevî kolunun hizmetleri Estel bölgesinde, Molla Muhammed Beşir'in hizmetleri ise Midyat bölgesinde ağırlık kazanmış gözükmektedir.

Molla Selim Dağ (1937-.....)

Haznevî kolunun, medrese hizmetleriyle içiçe yürüttüğü tasavvufi hizmetler, kesintisiz şekilde Midyat'ta devam etmiştir. Bu görevi halen Molla Selim Dağ yürütmektedir. Molla Selim, aslen Mardin'in Savur ilçesinin Erbil (Koşuyolu) köyünden olup 1937 yılında doğdu. Babasının adı Sultan, annesinin adı Huriye'dir. Molla Selim tahsil çağına geldiğinde Türkiye'de o dönemlerde medreselerin kapalı olması nedeniyle ilim tahsili için Suriye'ye gitti. Orada Şeyh Alaaddin ve Şeyh İzzedin Haznevî'den toplam sekiz yıl ilim tahsil etti. Daha sonra Molla Muhammed Arapkendi'den icazet aldı.

1950 yılında Demokrat Parti iktidarını takip eden yıllarda Türkiye'de siyasi atmosferin değişmesi bu buna bağlı olarak kısmen de olsa camilerde medrese geleneğine müsaade edilmeye başlanmasıyla, Molla Selim Türkiye'ye dönmüştür.

İlim tahsilini tamamladıktan sonra ilk olarak Ömerli'ye bağlı Kayaüstü köyünde imam olarak vazifeye başladı. 10 yıl hizmet ettikten sonra Mersin'e tayinle gitmiş, Araplar Camii başta olmak üzere 24 yıl vazife yaptıktan sonra 2000 yılında emekli olmuştur.

Bu sırada Midyat'ta bulunan Haznevî kolunun ilmi ve tasavvufi icazetli halifesi olan ve Estel Hacı İsmail Camii ve Şeyh Muhammed Camii'nde 35 yıl görev yapmış olan Molla Galip'in vefat etmesi üzerine Molla Selim, Midyat'ta bulunan Hacı Vasfi Camii Kur'an Kursu yanında bulunan medresenin müderrisi ve tasavvufi anlamda halifesi olarak görevlendirildi. 2002 yılında başlayan hizmet halen devam etmektedir. Haznevî kolunun medresesi Midyat'ın Estel bölgesinde hizmet yürütmekte olup, halen 30 civarında talebe derslerine devam etmektedir.

Molla Selim her hafta Perşembe günü sohbetlerini sürdürmekte ve ortalama üçyüz kişi katılmaktadır. Haftada bir hatme de yapılmaktadır.

Molla Selim, Haznevî yolunun tasavvuf anlayışını şu ifadelerle özetlemektedir.

İslam'da bir kâmil bir de ekmel müslüman vardır. Tasavvuf ekmel müslüman olma yolu ve gayretidir. Tasavvuf, taattan zevk alma ve yalnız tekellüf görmeme gayretidir. Tasavvuf, takvadır. Mürşid olmanın birinci şartı âlim olmaktır. İkinci şartı ise bir mürşidden seyr-i sülûkunu tamamlayarak icazet almaktır.

Tasavvuf, "*Hüve sarfû'l vakti limâ hüve evlâ: Vakti en makbul olan iş üzerine sarfetmektir.*" Bunun için süfîler, "ibn'ül-vakt" olarak tanımlanmıştır. Yani süfî, içinde bulunduğu vakit, neyi gerektiriyorsa onun yapan kişidir.

Tasavvuf, "*Hüve tatbiku's- Şeriatî ale'l vechi'l-Ekmele: Tasavvuf şeriatî en mükemmel şekilde tatbik etmektir.*"

Sonuç

Çalışmamızın konusu olan Midyat'ta iki tasavvufî ekolün varlığını görmekteyiz. Her ikisi de nakşî olan bu kollardan biri Haznevîler, diğeri ise Şeyh Muhammed Sâid Seydâ'nın halifelerinin temsil ettiği ve bölgedeki adıyla Seydâî koludur.

Her iki Nakşî kolu da bölgede güçlü âlimlerle temsil edilmiş ve aynı zamanda müderrislik olarak büyük hizmetler yapmış ve halen yapmaktadırlar. Haznevî kolunun hizmeti Molla Selim Dağ hocaefendi ile devam ederken, Seydâî kolunun hizmetleri Şeyh Fahreddin, Şeyh Halil ile devam etmiş, halen Şeyh Halil'in oğlu Molla Muhammed Beşir hocaefendi vasıtasıyla devam etmektedir.

Bölgedeki ilim ve irfan hizmetlerinin artması veya azalması, ülke yönetimini üstlenen siyasal partinin dine bakışı ile doğru orantılı bir tablo ortaya koymuştur.

Son çeyrek asırda yaşanan sosyo-ekonomik durum, bölge sosyal dokusunu çok derinden etkilemiş, medrese ve tekkelere ilgiyi azaltmıştır. Bölgede dini eğitim tarih boyunca medrese ve tekkeler yoluyla alındığından, günümüzde yetişen gençler dini bilgi hususunda daha zayıftırlar.

Güneydoğu Anadolu bölgesindeki tasavvufun en temel karakteri, şeyhlerin tamamının bir müderris olması, ilim ve irfan bütünlüğünün bütün tekke merkezlerinde görülmesidir. Bölgedeki şeyhler, huzurun ve barışın sembolü olarak görülmektedir.

Midyat dinlerin ve dillerin değişik renklerinin görüldüğü, duyulduğu ve hissedildiği bir şehirdir. Bütün farklılıklarıyla diğlerinin, öteki olarak görülmeden yaşadığı bir şehir olagelmıştır. Zaman zaman yaşanan siyasî ve sosyal sorunların da esas olarak kaynağının haktan kaynaklanmadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Arvas, Maliki Ejder, (trs), *Seyyid Hacı Kâsım el-Bağdâdî Nesep ve Nesli (Arvâsiler)*, Ankara.
- Baz, İbrahim, (2011)“Şırnak Bölgesindeki Nakşî Şeyh Aileleri Ve İdil’de Yaşayan Mutasavvıflar”, *Uluslararası İdil Sempozyumu*, İstanbul.
- , (1996)*Adülhakim-i Arvâsî (Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bruinessen, (2010), Martin van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, (2008)İbrahim, “Hâmid el-Mardinî ve “er-Risâletü’z-Zehabiyye fi Akaidi Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemâati’l-Muhammediyye”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, İstanbul.
- Erzen, M. Said, (2007), *Dünden Bugüne Erzen Ailesi*, İstanbul.
- Özdirek, Recep, (2010) “Cumhuriyet Döneminde Şırnak ve Çevresinde Yaşayan Âlimlerin Fıkıhla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, İstanbul.
- Said Nursi, (2006), *Tarihçe-i Hayat*, rnk Neşriyat, İstanbul.
- Şeyh Muhammed Said Seydâ el Cezerî, (2008), *Mektûbât*, haz. Şeyh Abdussamed el-Fârkînî, ter. İbrahim Öztürk, İnegöl.
- Tan Altan, (2009), *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- , (2011), *Turabidin’den Berriye’ye (Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler)*, Nübihâr Yayınları, İstanbul.
- Ünalın, (2008), Abdülkerim, “Molla Fahreddin Batmânî ve İlmî Kişiliği”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, İstanbul.
- www.seyhfareddin.com